

१. वेगवशता

■ प्राचार्य शिवाजीराव भोसले (१९२७ ते २०१०) :

नामवंत वक्ते, महाराष्ट्रातील सुप्रसिद्ध विचारवंत आणि व्यासंगी लेखक. देशात आणि विदेशांत अनेक विषयांवर व्याख्यानमाला गाजवल्या. पुणे येथील वसंत व्याख्यानमालेत सलग २८ वर्षे व्याख्याने दिली. 'कथा वक्तृत्वाची', 'जागर (खंड १ व २)', 'जीवनवेध', 'दीपस्तंभ', 'देशोदेशींचे दार्शनिक', 'मुक्तिगाथा महामानवाची', 'यक्षप्रश्न', 'हितगोष्टी' इत्यादी ग्रंथ प्रकाशित. औरंगाबाद येथील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाचे माजी कुलगुरू. 'राजर्षी शाहूमहाराज पुरस्कार' (कोल्हापूर), 'श्रीमंत मालोजीराजे स्मृती पुरस्कार' (फलटण) अशा पुरस्कारांनी सन्मानित.

या वैचारिक पाठात लेखकाने अतिवेगाच्या आहारी गेलेल्या माणसांच्या विकृतीवर नेमकेपणाने बोट ठेवले आहे. वेळ आणि श्रम वाचवण्यासाठी वाहनाची गरज लेखकालाही पटते. मात्र गरज नसताना खोट्या प्रतिष्ठेपायी कर्ज काढून वाहन खरेदी करण्याच्या वर्तमानकालीन मानसिकतेवर लेखकाने प्रकाश टाकला आहे. महानगरात, शहरात ठरावीक वेळेत अनेक ठिकाणी पोहोचून कामे करावी लागतात हे खरे असले, तरी नको तितक्या वेगाने वाहने चालवून लोक अपघातांना निमंत्रण देताना दिसतात, याचे लेखकाला वैषम्य वाटते. वेळ वाचवण्यासाठी माणसे वाहने वापरतात; परंतु माणसे वाचलेला वेळ पुन्हा वाहन चालवण्यात वाया घालवतात, तेव्हा 'वाहने माणसांवर स्वार होतात', अशी मार्मिक टिपणी लेखक करतात. अफाट वेगाने वाहने चालवण्याच्या प्रवृत्तीमुळे वाहनचालकाच्या शरीर-मनावर अनावश्यक ताण निर्माण होतो. त्यामुळे स्वत्व आणि स्वास्थ्य हिरावून घेणारा अनैसर्गिक वेग कमी करण्याबाबत लेखक शेवटी कशाप्रकारे स्पष्ट इशारा देतात, ते या पाठातून पाहूया.

वेग हे गतीचे एक रूप आहे. आपले जीवनही स्थिती आणि गती यांत विभागलेले आहे. थांबणे, चालणे, धावणे असे हे जीवनचक्र फिरतच असते. आपल्या विचारांनाही गती असते, जिला आपण प्रगती म्हणतो. ती विचारांची गती असते. गतीला जेव्हा दिशा असते तेव्हाच ती प्रगती या संज्ञेला पात्र ठरते. दिशाविहीन गती ही अधोगती ठरते. आजच्या जीवनात विलक्षण वेगवानता आढळते. रस्ते वाहनांनी व्यापलेले असतात. माणसे घरांत राहतात म्हणूनच अल्पकाळ तरी स्थिर राहतात. एरवी गतीपायी अगतिक होतात.

अहोरात्र भरारणारी आणि थरारणारी वाहने पाहिली म्हणजे आश्चर्य वाटते. ही आली कोठून? आली कशी आणि कशासाठी? पूर्वी देशोदेशींचा इतिहास घडला. लोकांनी जगप्रवासही केला; पण आजच्या एवढी अवखळ वाहने कोठे दिसत नसत.

आता माणूस घरातून दारात आला, की वाहनावर आरूढ होतो. वेळ थोडा असतो. कामे बरीच असतात. पायी चालत ती उरकता येत नाहीत. जीवन हे दशदिशांना विभागलेले आहे. मुलांची शाळा एका टोकाला, आपले कार्यालय दुसऱ्या टोकाला, मंडई एका बाजूला तर दवाखाना

दूर, कुठल्या तरी दिशेला. जीवनाची ही टोके सांधणार कशी? जोडणार कशी? शेवटी गती ही घ्यावीच लागते. यथाप्रमाण गती ही गरज आहे; पण अप्रमाण, अवास्तव आणि अनावश्यक गती ही एक विकृती आहे. आपली कामे यथासांग पार पाडावीत, एवढा वेग जीवनाला असावा. त्यापेक्षा अधिक वेग म्हणजे अक्षम्य आवेग म्हणावा लागेल. तो आत्मघातकी ठरतो. अमेरिकेसारख्या विकसित देशात माणसे वेगाने जीवन जगतात. घरोघर आणि दरडोई वाहन उपलब्ध असते. रस्ते रुंद, सरळ, निर्विघ्न आणि एकमार्गी असतात. घरे, कार्यालये, बाजारपेठा यांत निदान शंभर मैलांचे किमान अंतर असते. जवळच्या जवळ सगळे असे सहसा नसते. अंतरावरच्या गोष्टींशी जवळीक साधण्यासाठी दूरवर जावे लागते. यातून माणसामाणसांत दुरावा निर्माण होतो. तो जाचदायक आणि असह्य होऊ नये म्हणून वेगाचा आश्रय घेतला जातो. वेगामुळे माणसे बेभान होतात. भान हरपले म्हणजे अस्वस्थता विरून जाते. वेगात एक बेहोषी असते.

भारतीयांनी अमेरिकन जीवनशैली पत्करण्याचे कारण नाही. आपल्याकडे अंतरे कमी आहेत. माणसे खूप आहेत. कामे फारशी नाहीत. जीवनाची टोके सहज सांधता येतात. थोडी त्वरा करावी लागते; पण भरधाव वेगाने अंतर काटावे अशी स्थिती नसते. मुंबईसारखे विस्तीर्ण नगर गाड्यांनी सांधलेले असते. गाड्या रूळावरून चालतात. त्यात भरकटणे फारसे नसते. गाडीत चढले म्हणजे माणसांचे धावणे थांबते.

खरी अडचण असते ती रस्त्यावरून येणाऱ्या-जाणाऱ्या दोन आणि चारचाकी वाहनांची. त्यांचा वेग मर्यादित ठेवला तर ती साधने म्हणून उपयोगी पडतात. वेळ आणि श्रम वाचवण्यासाठी त्यांचा उपयोग होतो; पण अनेकदा असे घडते, की वाचलेला वेळ घालवावा कसा हे कळेनासे होते आणि मग तो घालवण्यासाठी पुन्हा माणसे वाहनांच्या आहारी जातात. आरंभी माणसे वाहनांवर स्वार होतात. मग वाहने माणसांवर स्वार होतात.

कामापुरते आणि कामासाठी वाहन आणि आटोक्यात राहिल एवढाच वेग, हे तंत्र अनुसरले तर जीवन अर्थपूर्ण होईल. आपले जीवन अधिक प्रमाणात आपल्या वाट्याला यावे, ते कृतार्थतेने जगता, अनुभवता यावे, त्यासाठी उसंत लाभावी म्हणून वाहनांचा वापर करायला हवा. प्रत्यक्षात

घडते ते वेगळे. इतरांशी मानसिक स्पर्धा करण्यासाठी, आपल्या ऐश्वर्याचे प्रदर्शन घडवण्यासाठी, गरज नसताना कर्ज काढून वाहने खरेदी करणारी माणसे समाजात आढळतात. कोणतेही महत्त्वाचे काम नसताना पत्नीला मागच्या बाजूला बसवून आधुनिक दुचाकीने सहज फेरफटका मारून आले म्हणजे अनेकांना बरे वाटते; पण आहेच वाहन तर चार-सहा मैलांवरचे एखादे निसर्गरम्य स्थान किंवा मंदिर पाहण्यासाठी ही माणसे का जात नाहीत? एखादा लक्ष्मी रोड, महात्मा गांधी मार्ग किंवा जंगली महाराज रस्ताच का पसंत केला जातो? देहू, आळंदी, सिंहगड, बनेश्वर, विठ्ठलवाडीकडचे रस्ते का दिसत नाहीत?

वाई, सातारा, फलटण, कराड अशा गावी वाहनांची एवढी निकड आहे का? शेतमळ्यात जायचे असेल, तर तातडीचा भाग म्हणून कधी तरी वाहन लागेल. आपले राहणे गावाबाहेर होत असेल, तर वाहनाचा उपयोग होईल; पण सहज आणि सुखाने येणे-जाणे सोडून वेगाने येरझारा कशासाठी घालावयाच्या? आहेच गाडी तर मारूया चक्कर, अशी भावना बाळगून रस्त्यावर अडचणी निर्माण करणारे रसिक संख्येने वाढत चालले आहेत.

वाहन हे वेळ वाचवण्यासाठी असते. ते वेळ घालवण्यासाठी नसते. त्याचा वेग बेताचा असणे अगत्याचे असते. माणसे चालू आणि पळूही शकतात; पण रस्त्याने कोणी चालण्याऐवजी पळू लागला तर त्याचे कौतुक करावे का? अपेक्षित स्थळी वेळेवर पोहोचता येईल, अशा बेताने वाहने चालवण्याऐवजी उगाचच भरधाव वेगाने चालवण्यात औचित्य ते कोणते?

वाहनाचा वेग वाढला म्हणजे त्याच्यावरचा ताबा कमी होतो. पुढचे वाहन मागे टाकून पुढे जाण्याच्या हव्यासामुळे अनेक अपघात होतात. रात्रीच्या वेळी विलक्षण वेगाने धावणारी गाडी ही रातराणी म्हटली जाते. रात्री भरधाव वेगाने प्रवास करून पार पाडावीत एवढी महत्त्वाची कामे दरवेळी असतात का?

वाहनाचा वेग अनिवार झाला, तर चित्ताची व्यग्रता वाढते. डोळ्यांवर, मनावर, शरीरावर ताण पडतो. शरीरभर अनावश्यक स्पंदने निर्माण होतात. हादरे बसून मज्जातंतू आणि मणके कमकुवत होतात. कमरेची आणि पाठीची दुखणी ही वाहनधारकांची व्यथा असते. बसणे, उठणे,

चढणे, उतरणे, चालणे, वळणे, वर-खाली पाहणे या मुक्त हालचालींचे संगीत विसरून स्वतःला वाहनाशी जखडून ठेवणे आणि वाहनाचा वेग अंगीकारून आपल्या शरीरव्यापारात अडथळे निर्माण करणे हे धोरण निसर्गविरोधी आहे. आरोग्याची हानी करणारे आहे. वाढता वेग म्हणजे

ताण. जीवनातले ताणतणाव वाढवून पोहोचणार तरी कोठे? आपले स्वत्व आणि स्वस्थता हिरावून घेणारा अस्वाभाविक वेग कमी करणे, हे आपले कर्तव्य आहे. उगाच भावविवश होऊन वेगवश होऊ नये. अनाटायी वेगामुळे पोचण्यापूर्वीच अंत होण्याची शक्यता वाढते.

(जागर, खंड २)

टिपा-

(१) लक्ष्मी रोड, महात्मा गांधी मार्ग, जंगली महाराज रस्ता- पुण्यातील रस्ते.

(२) देहू, आळंदी, सिंहगड, बनेश्वर, विठ्ठलवाडी- पुण्यातील व पुण्याजवळील स्थळे.

कृती

(१) (अ) पाठाच्या आधारे खालील चौकटी पूर्ण करा.

(१) जीवन विभागणारे घटक-	____	____
(२) विचारांची गती म्हणजे-	____	
(३) अधोगती म्हणजे-	____	
(४) अक्षम्य आवेग म्हणजे-	____	

(आ) कृती करा.

(१) गतीबाबतची लेखकाने वर्णिलेली विकृती म्हणजे	(२) लेखकाच्या मते जीवन अर्थपूर्ण तेव्हा होते, जेव्हा
(३) लेखकाने सांगितलेली वाहन खरेदी करण्याची कारणे	(४) वाहनाचा वेग अनिवार झाला तर

(इ) कारणे शोधा व लिहा.

- (१) अमेरिकेतील माणसांचे जीवन वेगवान असते, कारण
- (२) लेखकाच्या मते गरजेच्या वेळी वाहनांचा वापर करायला हवा, कारण

(२) (अ) योग्य पर्याय निवडून उत्तर लिहा.

- (१) जीवन अर्थपूर्ण होईल, जर.....
- (अ) वाहन कामापुरतेच वापरले तर.
- (आ) वाहन आवश्यक कामासाठी वापरले तर.
- (इ) वाहनाचा वेग आटोक्यात ठेवला तर.
- (ई) वरील तिन्ही गोष्टींचा अवलंब केला तर.
- (२) निसर्गविरोधी वर्तन नसणे, म्हणजे.....
- (अ) स्वतःला वाहनाशी सतत जखडून ठेवणे.

- (आ) वाहनाचा अतिवेग अंगीकारणे.
 (इ) तातडीचा भाग म्हणून कधीतरी वाहन वापरणे.
 (ई) गरज नसताना वाहन वापरणे.

(आ) वाहन वापरातील फरक स्पष्ट करा.

अमेरिका	भारत

(३) खालील वाक्यांचा अर्थ सोदाहरण स्पष्ट करा.

- (अ) यथाप्रमाण गती ही गरज आहे; पण अप्रमाण, अवास्तव आणि अनावश्यक गती ही एक विकृती आहे.
 (आ) आरंभी माणसे वाहनांवर स्वार होतात. मग वाहने माणसांवर स्वार होतात.
 (इ) उगाच भावविवश होऊन वेगवश होऊ नये.

(४) व्याकरण.

(अ) समानार्थी शब्द लिहा.

- (१) निकड- (२) उचित- (३) उसंत- (४) व्यग्र-

(आ) खालील सामासिक शब्दांचा विग्रह करून समास ओळखा.

- (१) ताणतणाव- (२) दरडोई- (३) यथाप्रमाण- (४) जीवनशैली-

(इ) कंसातील सूचनेनुसार वाक्यरूपांतर करा.

- (१) आजच्या जीवनात विलक्षण वेगवानता आढळते. (उद्गारार्थी करा.)
 (२) आपल्याकडे कामाच्या ठिकाणाची अंतरे कमी आहेत. (नकारार्थी करा.)
 (३) निसर्गरम्य स्थान किंवा मंदिर पाहण्यासाठी ही माणसे का जात नाहीत? (विधानार्थी करा.)

(५) स्वमत.

- (अ) 'वाहनांच्या अतिवापराने शरीर व्यापारात अडथळे निर्माण होतात', तुमचे मत सोदाहरण स्पष्ट करा.
 (आ) 'वाढता वेग म्हणजे ताण', याविषयी तुमचे मत सविस्तर लिहा.
 (इ) 'वाहन हे वेळ वाचवण्यासाठी असते. ते वेळ घालवण्यासाठी नसते', हे विधान तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.
 (ई) 'वाहनाची अतिगती ही विकृती आहे', स्पष्ट करा.

(६) अभिव्यक्ती.

- (अ) रस्त्यावरील वाहतूक कोंडीत सापडल्यावर तुमची भूमिका काय असेल ते लिहा.
 (आ) वाहन चालवत असताना कोणती काळजी घ्यावी, ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उपक्रम :

'वाहतूक नियंत्रण पोलीस कर्मचारी' यांची अभिरूप मुलाखत तुमच्या वर्गमित्राच्या/मैत्रिणीच्या मदतीने वर्गात सादर करा.

● **तोंडी परीक्षा.**

'वाहतूक सुरक्षेची गरज' या विषयावर पाच मिनिटांचे भाषण द्या.